

KRAJ HAJDUČIJE U DALMACIJI

STIJEPO OBAD

Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 949.718»19«

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-01-27

Dalmatinska hajdučija u devetnaestom stoljeću primitivni je oblik otpora u seljačkom društvu Dalmatinske zagore, Makarskog primorja, područja Neretve, te brdskih predjela dubrovačkog i kotorskog okruga. Za francuske i austrijske dominacije građanske i vojne vlasti upućuju seosko stanovništvo na rad, štednju, na nove kulture i lojalnost režimu, što im je donekle, uspijevalo u gradskom društvu, dakle, primorju i otocima, a manje u brdskim naseljima seljačkog društva. U svojoj posljednjoj razvojnoj fazi hajdučija se javlja kao posljedica sukoba patrijarhalnog društva sa suvremenim tokovima života.

Motivi odlazanja u hajduke su različiti. Pisac ih nalazi u siromaštvu, neprosvijećenosti, zaostalosti, krvnoj osveti, novačenju, neplaćanju poreza, te zanemarenosti tih krajeva od strane vladajuće oligarhije. Ona nije mogla naći uzroke toj pojavi, iz klasnih razloga, te su hajduci za njih odmetnici, zločinci, lopovi, razbojnici, zlikovci, koji pale, krađu i ubijaju mirne stanovnike, vlasti i građane.

Prvih desetljeća druge austrijske uprave kriminala je u Dalmaciji više nego u drugim zemljama monarhije. Najviši domet hajdučkog otpora zabilježen je pedesetih godina, kada započinje proces modernizacije uprave, sudstva, žandarmerije, zavođenja novačenja, poreza zemljarije i oživljavanja karavanske trgovine. Zbog pogodna terena za skrivanje i prepade, teško ih je bilo hvatati, te su im građanske i vojne vlasti suprotstavile narod iz tih krajeva i tako ubrzale njihovo istrebljenje. Na opadanje hajdučije utjecala je izgradnja prometnica, otvaranje državnih nadležstava, pošta, škola, zadruga, te je prodor kulture i civilizacije svakako doprinio da su se muškarci sve više mirili s odlaskom u vojsku, redovitije se plaća porez, a sporovi se manje rješavaju osvetama, a više na redovnim sudovima. I tako je potkraj stoljeća ponestajalo vjere i podrške jataka, osobito u godinama prije prvoga svjetskog rata.

Hajdučija u Dalmaciji starijeg je datuma. Hajduci se spominju još u petnaestom stoljeću, osobito za mletačko turskih ratova, ali se javljaju i kasnije. Na širem primorju poznat je poseban tip hajduka-uskoka. Motivi njihova odmetanja su različiti. Istaknutiji među njima su opjevani u pjesmama, za života i poslije smrti, kao narodni junaci.

U novim gospodarskim i političkim prilikama, nastalim u devetnaestom stoljeću, hajdučija je uhvatila široka maha, osobito u Dalmatinskoj zagori i Boki Kotorskoj. Pokušat ćemo pronaći uzroke toj pojavi, kako se je razvijala tijekom stoljeća i što je dovelo do njihova nestajanja.

Prijelaz iz osamnaestog u devetnaesto stoljeće protekao je na istočnoj obali Jadrana, posebno u Dalmaciji, u sukobu interesa velikih sila, popraćen ratovima u koje su bili uključeni i domaći ljudi. Jedna je od epizoda toga nemirnoga stanja na dalmatinskom tlu pojava hajduka na kopnu i gusara na moru.

Još za prve austrijske uprave spominju se pljačke hajduka na cestama, krađe u seljačkim domovima i ubojstva. Godine 1802. uznemirila je Imotsku krajinu jedna skupina hajduka, u kojoj su se istakli Mate Lošić-Ledir iz Aržana, Martin Sulić iz Zagvozda, te Ivan Roglić, Grgo i Mateša Piplica. Njima se pridružuje deset hajduka iz Sinjske, dva iz Omiške krajine i dvojica iz sela Vinice u Hercegovini.¹ Čitava je krajina bila u strahu, a i vlasti su uznemirene s obzirom na njihovu brojnost i akcije koje su poduzimali.

Na početku francuske uprave hajdučki nemiri su se proširili i na omiško područje, te na zadarsku okolicu. U selu Katuni i Kreševo, u Omiškoj krajini, hajduci su bili toliko opasni da su vlasti raspisale nagrade za njihove glave. Ljetne akcije protiv njih nisu imale učinka, ali u kasnoj jeseni organi gonjenja uspјeli su pohvatati zadarske i omiške odmetnike.² Sljedeće godine ubijen je Simo Vukomirić,³ hajdučki vođa iz sela Radošića i Mokroga Polja u Zagori. Za francuske uprave novozavedeno novačenje unijelo je novi nemir, mnogi su izbjegavali ići u vojsku ili pak dezertirali i odlazili u hajduke.⁴ Koliki je strah vladao od njih svjedoči činjenica da su francuske vlasti bile prisiljene dopustiti da pojedinci mogu držati u kući četiri litre praha, umjesto propisane dvije, ukoliko služi za obranu od hajduka.⁵

I na trećoj smjeni strane uprave, ovoga puta druge austrijske, vladao je strah od hajduka, posebno u Zagori. Rijetko zalutali stranci lako su mogli doći u njihove ruke, primjerice Joseph Maximilian von Lichtenstein⁷ kojega su hajduci bili zarobili kod sela Prapatnice blizu Šibenika. Slučajno su ga spasili pripadnici teritorijalne straže.

¹ Historijski arhiv Zadar, Spisi prve austrijske uprave, fasc. III, br. 4245 1802.

² *Kragljski Dalmatin*, br. 8, od 30. VIII 1806, str. 58.

³ *Kragljski Dalmatin*, br. 19 od 15. XI 1806, str. 149.

⁴ *Kragljski Dalmatin*, br. 30 od 25. VII 1807, str. 237.

⁵ *Žitije Gerasima Zelića*, II, Beograd 1899, str. 178. Usp. Kosta Milutinović, «Srbi u Dalmaciji 1797—1849» (u dj. *Istorija srpskog naroda*, V/2, Beograd, Srpska književna zadruga 1981, str. 282).

⁶ Historijski arhiv Zadar, Štampe, sv. 23, br. 109 1814 (u dj. Vjekoslava Maštrovića *Zadarska oznanjenja*, dok. br. 185).

⁷ Ivan Pederin, «Austrijski putopisci prema Hrvatima Dalmacije s obzirom na ratove 1797—1814, 1848, 1859. i 1866. godine, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 21, Zadar 1974, str. 201.

Sl. 1. Naoružani Krivošijanin (Boka Kotorska). (Arhiv Hrvatske, Grafička zbirka.)

Dvadesetih i tridesetih godina hajdučija se proširuje.^{7a} Pored osvete postojale su i druge pobude odmetanja, primjerice krađe. To potvrđuje ubojstvo Mitra Vučetina Klaša iz sela Braića (1824) u Paštrovićima, koji je umro od rane zadate tupim nožem. Njega je ubio jedan pastir u pokušaju Klaša da ukrade stoku na crnogorskoj strani. Pogranične krađe stoke nisu bile rijetke, pa je vladika Petar I Petrović morao intervenirati na okružnoga poglavara u Kotoru.⁸

I osvećivanje je bilo jedna od pobuda da se ide u hajduke, osobito u bokokotorskom okružju, ali i u ostaloj Dalmaciji, napose u Zagori. S koljena na koljeno prenosila se poruka »Tko se ne osveti, taj se ne posveti«, a toga su se mnogi držali.⁹ O tome lijepo svjedoče razmirice između Save i Andrije Vuksana koji su (1835) napadnuti od hajduka Bogdana Odalovića i Đure Petranića iz Krivošija u Boki Kotorskoj. U rvanju su se uspjeli obraniti, ali su hajduci uhapšeni, osuđeni i nakon toga su umrli u kotorskom zatvoru. Bogdanov rođak Gajo Odalović okrivio je Savu Vuksana za smrt svoga rođaka i zaprijetio da će uzeti glavu za glavu. To se je i dogodilo.

I crnogorski stočari znali su upasti u područje Boke u doba Petra I Petra Petrovića Njegoša, te su se njihovi upadi završavali kradama stoke imućnih kuća i ubojstvima iz osvete.¹⁰ Godine 1841. devet Crnogoraca i tri Bokelja opljačkali su kuće Đuranića, pa je Petar II bio prisiljen jednoga strijeljati, a ostale zatvoriti.¹¹

Četrdesetih godina hajdučija je učestala gotovo u čitavoj Dalmaciji. U njezinu sjevernom dijelu, među najopasnijima, spominje se Jovan Kutlača¹² s drugovima, od kojih su strahovali Ravni kotari i Bukovica. Dugo se je za njima tragalo. Na kraju vlasti u Zadru povjere kninskom sucu Pavu Rešetaru, porijeklom Dubrovčaninu, da na miroljubiv način stupi s njima u vezu. Rešetar je dao na znanje Kutlači, ako se predaju, da neće biti kažnjeni smrću niti doživotnom robijom. Dogovor je bio da se

^{7a} Naučna biblioteka Zadar, Plakati, Oznanjenje br. 2217/684 od 20. III 1833. Vidi Ivan Pederin, »Pojava književnog putopisa u njemačkoj notupisnoj književnosti o dalmatinskoj Hrvatskoj«, *Enciklopedia moderna*, 26, Zagreb 1974. str. 48. Dalmatinski gubernator Lilienberg izdao je okružnicu u kojoj poziva odbjegli dalmatinske hajduke da se vrate u Dalmaciju i da tu mirno žive. (Arhiv grada Zagreba, zbirka Makanec, Stampata, br. 857, s. a s. 1.)

⁸ Istorijski arhiv Kotor, Okružni sud, pismo 43.

⁹ Istorijski arhiv Zadar, Atti segreti, br. 1237/p. p. od 10. X 1834.

¹⁰ Istorijski arhiv Kotor, Pisma Petra I i Petra II okružnom kapetanu u Kotoru od 1822—1845.

¹¹ Istorijski arhiv Kotor, Okružni sud, pismo 57.

¹² Naučna biblioteka Zadar, Rijetkosti, 72014/R 1198 i Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike*, Zagreb 1941. str. 282, 283.

Sl. 2. Naoružani Imoćanin. (Arhiv Hrvatske, Grafička zbirka.)

Rešetar i Kutlača sastanu negdje na putu između Knina i Ki-stanja i to bez oružja. Rešetara sačekaju Kutlačini drugovi i jedan među njima dovede ga pred kolibu gdje ga je čekao Kutlača. Pred njima su bila dva pištolja. Rešetar ga upita: »Je li vjera? — Kutlača mu odgovori: »Tvrđa je«. Razgovarali su o uvjetima predaje, ali se nisu mogli dogovoriti i rastanu se. Ipak Kutlačinoj družini došao je kraj. Jednom prilikom bio je opkoljen, branio se dok je mogao, ali je na kraju pogoden, uhvaćen i osuđen na smrt vješanjem. Kutlača nije mogao prežaliti što nije ubio knin-skog suca, pa je to potvrdio i prije vješanja: »Kajem se, što nijesam ubio Rešetara, kad je ono bio u mojoj vlasti.«¹³

O njemu i Dmitru Drači, zvanom »Mitrak«, ispjevane su u narodu mnoge pjesme. U jednoj se između ostaloga kaže kako »je ubio devet Jovana devet Savi' imenaka, za koga je suveran 50 'ljada onda u zalnije' cvancika/ potrošijo, dok ga je živa u'vatija; od koga ima velika pjesma, što slepci o godovije' uz gusle pjevaju po kućami, dje ima zvanica (gostiju).«¹⁴

U Bukovici i Ravnim kotarima narod je tradicionalno nosio oružje i teško ga je bilo odvojiti od njega. U više navrata vlast je oduzimala oružje, pogotovo u pograničnim krajevima Dalmacije. »Povi' svega, što je vlast svoj Bukovici oduzela oružje i ima je na umi sporad bivšije' ajduka, isto zimi, kad se izade na brda, čuje se prasak pušaka, i da jedan drugom dovikuje.«¹⁵

Hajduka je bilo i u splitskom okružju pa u vezi s tim je raspisana potjernica za Josipa Meštovića iz Klisa, u visini od sto fiorina, a isto toliko i za Juru Milina iz sela Prugova u splitskoj zagori. Javna obavijest je data u selima i općinama Klis i Muć gdje su rođeni.¹⁶

Među jačim nemirima toga doba u Dalmaciji svakako je sukob braće Lasića iz sela Dunava u Konavlima sa svojim zemljišnim vlasnikom, vlastelinom Markom Pucićem¹⁷ u Dubrovniku. Naime, obitelj Lasića se bila namnožila, a kuća postala pretijesna. Vlasnik kuće Marko Pucić nije dopustio da se kuća podigne, stoga se braća na to sami odluče. Pucić ih je tužio sudu u Cavtatu. Stariji brat Božo zvani »Božur« razljuti se i pokuša ubiti »gospara«

¹³ Zora Dalmatinska, br. 2 od 8, I 1844. Vidi bilj. 12 i »Smrt Jovana Kutlače«, Narodni kalendar za pristupnu godinu 1884, str. 121—124.

¹⁴ V. Ardalić, »Bukovica«, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, sv. IV, Zagreb 1899, str. 113.

¹⁵ V. Ardalić, nav. dj., str. 114 i 115.

¹⁶ Historijski arhiv Zadar, Štampe, br. 244d, Objavljenje od 24. XII 1844, sv. 2a.

¹⁷ Pucići su u Konavlima poznati pod nadimkom »Škatići«. Neki posjedi koji su ranije pripadali dubrovačkom gosporu, još i danas se nazivaju »Škatićeva njiva«.

Sl. 3. *Harambaša iz okolice Zadra. (Arhiv Hrvatske, Grafička zbirka.)*

u njegovu dvorcu u Gružu. U uvjerenju da je uspio vratiti se u Konavle i razglasi da je ubio »gospara«. Međutim, to mu nije pošlo za rukom. Skupa s prijateljima i istomišljenicima posijeku lozu u njegovu vinogradu i masline i proliju vino iz bačava u njegovu podrumu u Grudi. Za njima je krenula u potjeru skupina pandura sa serdarom na čelu. O tome su bile obaviještene općinske, okružne i pokrajinske vlasti u Cavtatu, Dubrovniku i Zadru, pa čak i ministar unutrašnjih poslova Austrije Sedlnitzki u Beču.¹⁸

Sa skupinom konavoskih seljaka braća Lasići se odmetnu u konavoska brda kod rodbine i prijatelja, a kada im Konavle nisu mogle pružiti sigurnost, pređu u tursku Hercegovinu i stave se pod zapovjedništvo trebinjskoga kapetana Hasanbega Hasanbegovića. Pokrajinske vlasti u Zadru raspisale su nagradu u visini od četiri stotine fiorina tko uhvati živa i preda sudu Boža Lasića, kojega su austrijske vlasti držale za vođu pobunjenika. Vlasti su putem oglasa obavijestile stanovnike sela Dunave, Mrcine, Pridvorje, Gabriele o nagradi, s obzirom da je iz tih sela Lasićeva družina.¹⁹ Iz Hercegovine znali su upadati u Konavle i Župu dubrovačku i pljačkati imućnije domove. Poslije tri godine potrage (1844—1847) i vatrena okršaja s pandurima u brdu Sniježnici su pohvatani, dok je Božo Lasić uspio pobjeći kod prijatelja u selo Kruševice, iznad Hercegnovoga i tu je, zbog izdaje, u sukobu s pandurima junački poginuo.²⁰

I u Boki Kotorskoj hajdučija se nije prekidala. Godine 1846. nekoliko Krivošijana, skupa s Crnogorcima, spustili su se u Baošiće i Kumbur i opljačkali imućnije kuće Baošića i Juraševića u vrijednosti više tisuća talira. U sukobu hajduka s pandurima jedan je serdar ubijen, a nekoliko pandura ranjeno. U narodu je zavladao strah jer nije bilo dovoljno pandura. U pomoć je stiglo sto osamdeset gorskih strijelaca vičnih da se tuku po brdima i planinama, među kojima su prevladavali Česi. Na putu je bila kompanija ugarskih pješaka i odjel pandura.²¹ Konačno, godine 1847. od sto pedeset hajduka većina je pohvatana a neki su se predali. Vuk Popović, svećenik u Kotoru, u pismu Vuku Stefanoviću Karadžiću između ostaloga piše kako su se u Boki dobro »pročistili od hajduka.«²²

Nemirne godine 1848/49. hajdučija je još više uzela maha u sjevernoj Dalmaciji i u brdskim selima Boke. Kod Obrovca šest

¹⁸ Stjepan Antoljak, *Bune pučana i seljaka*, Zagreb, Matica hrvatska, 1956, str. 105—108.

¹⁹ Historijski arhiv Zadar, Štampe, br. 244d, Objavljenje od 24. XII 1844, sv. 2a.

²⁰ Stjepan Antoljak, nav. dj., str. 108.

²¹ *Srbske novine*, br. 99 od 13. XII 1846, str. 407.

²² *Vukova prepiska*, VII, Beograd 1913, str. 57.

hajduka opljačkalo je dilažansu koja je iz Zagreba prema Zadru prenosila poštu.²³ U okolici Hercegnovoga hajduci su imućnije kuće pljačkali, na kraju su uhvaćeni i predani sudu.²⁴ I u brdskim predjelima hercegnovske općine nije bilo mira. Gajo Odalović,²⁵ rečeni Lučić, sa sto trideset ljudi pokušao je osvetiti rodaka Bogdana. Opolkili su kuću braće Nikole i Save Vuksana i u okršaju nekoliko je osoba ranjeno, jedan ubijen, a kuće Odalovića i Vuksana zapaljene su. Savu Vuksana odveli su i »boduciga kad i kad s' nožin«, ali od mjesta Mihov Do nije mogao dalje. Tu je bio ubijen. Sljedeće godine, sa skupinom od osamnaest ljudi, napao je Dragu Anđelinića, ali je potkraj godine uhvaćen na Čelu kod Hercegnovoga. Nakon suđenja donesena je presuda (1850), da se zbog ubojstva, »deračine«, ranjavanja, nasilja i paljenja osuđuje »na pedipsu smarti kojaciose izvaršiti na višalam«; Odalović je morao platiti sudske troškove Dragu Anđeliniću. Smrtna kazna izvršena je 26. travnja 1851. u Kotoru.²⁶

Prvo novačenje u Dalmaciji (1849) bilo je razlog nekima da pobjegnu u hajduke kako bi izbjegli vojsku. Oni pak koji bi dezertirali iz vojske bili bi pozivani da se predadu vojničkoj vlasti. Umjesto osam godina, koliko je bio regrutski rok, služili bi dvanaest godina. Ako bi se dogodilo da i drugi put pobjegnu, služili bi cijeli život.²⁷

Dvadesetih godina, za neoapsolutizma, hajdučija se proširila gotovo po čitavoj dalmatinskoj unutrašnjosti i Boki Kotorskoj. Promet nije bio siguran, osobito na cesti od Zadra, preko Obrovca, u Zagreb. Jedna skupina hajduka napala je (1850) poštansku dilažansu između Smilčića i Zemunika; tri konja su ubili, dvije osobe ranili, a drugo poštjednili.²⁸ Teško je reći koji su hajduci bili opasniji. Svi su oni plijenili bilo u obrovačkoj, kninskoj ili sinjskoj krajini²⁹ ili Boki Kotorskoj. Bokeljski hajduci obično su silazili s

²³ *Slavenski jug*, br. 50 od 28. IV 1849, str. 201.

²⁴ *Srbske novine*, br. 43 od 12. IV 1850, str. 70 i *Jugoslavenske novine*, br. 18 od 27. IV 1850, str. 70.

²⁵ Gajo Odalović, koji se spominje u ovom tekstu, rođen je godine 1805. u Svečevu u Krivošijama. Imao je deset sinova. U mladosti je bio težak i pastir. Trgovao je stokom. Kako mu poslovi nisu dobro išli, prodao je dobar dio zemlje i dao se na hajdučiju.

²⁶ Historijski arhiv Zadar, Sabirni centar Šibenik, Atti politici 1851, sv. 266 bb

²⁷ Istorijski arhiv Kotor, Općina Dobrota, XIV 221/1, Objavljenje br. 2319/p. od 6. XII 1849. Još godine 1838. pomišljalo se da se u dubrovačkom i kotorskom okružju zavede novačenje (*Novine Srbske*, br. 21 od 28. V 1838, str. 168). Ako je netko želio da se oslobodi vojske, dovoljno je bilo da učini neku krađu. (HAZd, Tajni spisi Namjesništva br. 48/p. p., 1948, Kut. 24. Vidi list zakonah i spisah za Krunovinu Dalmaciju 1849, str. 558.)

²⁸ *Jugoslavenske novine*, br. 50 od 7. VI 1850.

²⁹ *Pozornik*, br. 75 od 5. I 1850.

Krivošija, Kruševica i drugih sela i pljačkali imućnije domove u Zaljevu. U tome su se (1850) istakli Ledeničani koji su stanovnicima Morinja oteli nekoliko volova. Protiv njih krenulo je šesto vojnika s topovima, a ovi su pred njima pobjegli u Crnu Goru.³⁰ Krađe i krvavi obračuni događali su se u Krivošijama,³¹ Kutima, Repaju, Ublima.³² Dolaskom general-majora Lazara Mamule u Boku (1850) i njegovim osobnim dodirima s hajducima i obećanjima da im se neće ništa dogoditi, ukoliko nisu činili zločine, mnogi su se predavali, pa čak i oni koji su petnaestak godina bili u šumi.³³ Neki »vojeni uskoci«, na širem području od Zadra prema Velebitu, počinili su (1851) mnoga »zločinstva i deračine«, te je bilo ranjenih i mrtvih.³⁴ O tome je obaviješteno Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču, te je formiran prijeki sud za »deračine«, koje su se javile na području Obrovca, Benkovca, Skradina, Drniša i Knina. Predsjedništvo dalmatinske vlade obavijestilo je okružnoga poglavara u Zadru, zadarsku nadbiskupiju i šibensku biskupiju, pravoslavnu eparhiju u Zadru i grčko-katolički vikarijat u Drnišu. Okružno poglavarstvo u Zadru trebalo je obavijestiti općine i sela, a crkvene vlasti župnike i parohie.³⁵ I ranije je namjesništvo interveniralo kod dalmatinskih biskupa da utječu na župnike »da uklone i iščupaju iz glave svojih župljana te negativne i perverzne tendencije, i da im usade načela Evandolja, koje nadahnjuje ljubav«. ³⁶ Lazar Mamula obilazio je sela od Obrovca do Vrlike, obećavao oprost kao u Boki kako bi se uspostavio mir i javna sigurnost.³⁷

Sve te poruke svjetovnih i crkvenih vlasti kao da nisu pomogle. Hajduci su i dalje presretali trgovačke putnike s karavana. Početkom 1852. opljačkana je jedna karavana koja je išla iz Sarajeva u Dalmaciju, a čiji je novac trebao biti upućen u Trst. Čitavu svotu od oko dvadeset četiri tisuće talira u srebru i zlatu hajduci su zadržali kod sebe.³⁸ Česti prepadi, pljačke i ucjene hajduka po sjevernoj Dalmaciji navele su predsjedništvo dalmatinske vlade da razaslađe oglas za hvatanje opasnijih hajduka, kao što su bili Tomo Olujić iz Bilišana i Todor Veselinović iz Golubića u

³⁰ *Jugoslavenske novine*, br. 50 od 7. VI 1850.

³¹ Istarski arhiv Kotor, Okružni sud, spis br. 25/1844/crim. od 24. X 1844, vol. II, E-II/2 1850.

³² Istarski arhiv Kotor, Okružni sud, vol. I, E-II, 1850.

³³ *Srbske novine*, br. 112 od 3. X 1850.

³⁴ *Narodne novine*, br. 120 od 24. V i br. 156 od 9. VII 1851.

³⁵ Istarski arhiv Kotor, Općina Kotor, XIII—67 1851.

³⁶ Naučna biblioteka Zadar, *Atti segreti*, br. 1237/p. p. od 10. X 1834.

³⁷ Arhiv — Hercegnovi, svež. 1851, br. 22 od 17. I 1851.

³⁸ *Srbski dnevnik*, br. 27. od 20. VII 1852.

Obrovačkoj krajini.³⁹ Djevojke nisu napadali,⁴⁰ iako su bile nakićene dukatima.

Stalno novačenje, početkom pedesetih godina, uvećalo je broj vojnih bjegunaca, a osobito su učestale pljačke na javnim cestama ugrozile javnu sigurnost u sjevernoj Dalmaciji.⁴¹ Javne otimačine na području zadarskoga okružja, koji je obuhvaćao i šibensko područje, dolazile su pred sud, a općine u kojima su se javili nemiri ili iz kojih potječu hajduci, trebale su snositi troškove u njihovu hapšenju, prisilnom slanju u vojsku, izdržavati vojsku za vrijeme gonjenja i pružiti pomoć žandarmeriji. Nesigurnost ljudi, prometa, robe, novca, napose drugih državljana prisililo je austrijske vlasti na rigorozne mjere. Vlaho Ghetaldi, zamjenik dalmatinskoga namjesnika, nada se da će se tim mjerama »iščupati opasne bande« u tom dijelu Dalmacije.⁴²

I sljedeće godine hajdukovanje je uzelo velika maha u sjevernoj Dalmaciji. Ovoga puta upadaju iz Like, preko Velebita, u Dalmaciju. U pograničnom dijelu između Dalmacije i Bosne hajdukovali su Nikola Mauvilović, Stjepan Košutić, Marko Medić, Nikola Pavković, Šimun Rakić, Andrija i Luka Labaš, Savo Suica, Đaniilo Jokić, Šimun Škundrić i Đurađ Maričić. Budući da ih je veći broj, bili su opasniji, pa su raspisane nagrade za svakoga po dvjesto fiorina. Nikola Pavković je uhvaćen, suđen i nakon toga ubijen.⁴³ Zbog čestih krada i pljački putnika koji su dolazili iz Bosne u okolicu Knina i Drniša dvojica su uhvaćena i nad njima je izvršena smrtna kazna.⁴⁴ Prema nekim procjenama tih godina protjeran je, uhapšen ili ubijen devedeset jedan hajduk. Veći broj među njima završio je na vješalima.⁴⁵

S dolaskom Lazara Mamule za namjesnika Dalmacije nastavlja se organizirana akcija protiv hajduka. Mamula je osobno dolazio u sela i smirivao duhove, naoružavao narod po općinama i uvlačio ih u izravne sukobe s njima, a općine su i dalje bile odgovorne za red i mir na svome području. Tako udruženim snagama naoružanoga naroda, žandarmerije, vojske i općinskih vlasti, Mamuli je

³⁹ Arhiv — Hercegnovi, svež. 1851, br. 23 od 17. I 1851.

⁴⁰ J. G. Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, vol. II, Dresden 1851, str. 330.

⁴¹ Narodne novine, br. 276 od 4. XII i br. 279 od 7. XII 1852. Zbog uvođenja novačenja računalo se da će mnogi »u hajduke bježati.« (*Srbski dnevnik*, br. 2 od 25. VI 1852.)

⁴² Wien, Verwaltungsarchiv, Innenministerium, br. 2073 od 6. III 1852.

⁴³ Narodne novine, br. 14 od 19. I 1853 i *Srbski dnevnik*, br. 3 od 10. I 1853.

⁴⁴ Narodne novine, br. 242 od 22. X i br. 246 od 27. X 1853, te *Srbski dnevnik*, br. 79 od 7. X 1853.

⁴⁵ *Srbski dnevnik*, br. 52 od 4. VII 1853.

pošlo za rukom da potisne hajduke u Bosnu. Neki su se predali, a drugi su uhvaćeni. Vrlički stražari uhvatili su poznatoga hajduka Petra Zukelu, a u Plavnu je poginuo bosanski hajduk Šime Džepina s »hervatskom četom«, koji je bio »zastravio svu Bosnu«. Slična je sudbina zadesila nekoga »hervčanina« Vješticu i Parovića, koji su iz turske Bosne stigli u Dalmaciju. Na obrovačkom području žandarmerija je ubila Vasilija Gaka i uhvatila Damjanu Relića, a vrlički stražari, žandari i vojnici su uhvatili hajduka Mitra Utržana. Središnje vlasti u Carigradu naredile su bosanskom veziru da podupru austrijske vlasti u Dalmaciji u iskorjenjivanju hajduke, a među njima i hajdučkog harambašu Boža Blasića, za kojega je bila raspisana nagrada od Ministarstva rata u visini od četriristo fiorina. Istu sudbinu je doživio Ivan Vuljaš, zvan »Mui-ca«. Stjepan Bosnić bio je ranjen, a Marijan Galiot iz Uništa se predao. Uništa je bilo poznato kao »ognjište i gnijezdo uskoka«. Ostavši bez drugova, neki Papac i Gegić, iz okolice Drniša, povukli su se u svoj kraj, ali su ih seljaci iz Kljaka, među kojima je bilo i žena, ubili kod Moseća. Tako je vrlički i drniški kraj očišćen od hajduka. Ostalo ih je još na kninskom i obrovačkom području. Zahvaljujući nagradama uhvaćeno je još trideset hajduka.⁴⁶

Akcija čišćenja nastavljena je i sljedećih godina kako u Dalmaciji, tako u Lici, Bosni i Hercegovini, koja je pod Turcima. Organizirane su patrole, takozvane trojke, sastavljene od dva žandara i jednoga vojnika ili petorke koje su činili četiri vojnika i jedan žandar. U gonjenju je sudjelovala i vojska. U međusobnu povezivanju puno je doprinijela novouspostavljena telefonska mreža kojoj je privremeni štab bio u Benkovcu. Zajedničkim snagama u Bosni, Lici i Dalmaciji, glavnina hajduka je razbijena.⁴⁷

Među posljednjim hajdučkim harambašama u Dalmaciji je Andrija Šimić, porijeklom Hercegovac, predak hrvatskih književnika Antuna Branka i Stanislava Šimića. Šimić je otišao u hajduke svjesno, iz osvete, kako bi zaštitio narod od tuđinske vlasti. Uglavnom je drugovao s imotskim hajducima i hajdučkom skupinom iz Vrlike. Njegova družina kretala se po Imotskoj krajini. Naposljetku bio je uhvaćen, zatvoren i osuđen s još dvojicom drugova (1871) na doživotnu robiju. Druga dvojica osuđeni su na vješanje, a ostali na osamdeset pet godina robije.⁴⁸

⁴⁶ *Narodne novine*, br. 160 od 15. VII 1853.

⁴⁷ Historijski arhiv Zadar, Atli segreti br. 234 od 12. V 1863.

⁴⁸ A. Ujević, *Imotska krajina*, Split 1953, str. 161—163. Poblize o Šimiću i družini vidi M. Milas, *Hajduk Andrija Šimić*, Zagreb 1972, str. 23—121.

Posljednjih desetljeća devetnaestoga stoljeća hajdučija jenjava usporedo s razvitkom prometnica, opadanjem karavanske trgovine i postavljanjem žandarmerijskih stanica u mjestima gdje ranije nisu bile. Postupno mladići su se navikli ići u vojsku i manje su dezertirali. Pojedini činovnici i suci, po zagorskim općinama, više su pazili u postupcima sa strankama nego što je to bilo ranije. Tu i tamo u Bukovici i Drniškoj krajini, bila bi poremećena javna sigurnost od strane hajduka,⁴⁹ ali bi se ubrzo situacija smirila. Jedna skupina od sedamdeset do sto ljudi, oko Drniša i Petrova polja,⁵⁰ pljačkala je po kućama i polju, ali joj se stalo na put. Na sebi je uvijek bilo krađa, pa i potkraj stoljeća, koje treba razlučiti od hajdučkog nasilja. Svakako hajduci su se javljali po Zagori, ali sve rjeđe, primjerice u Svilaji (1897) ali u sukobu s žandarima izgubili su glave.⁵¹

Koncem stoljeća situacija se bitno izmijenila. U nekim krajevima Zagore hajdučka tradicija još je živa, mnogi se ponose što su im preci bili hajduci, ali hajdukovanje se postupno gasi. Jedan suvremenik o tome, između ostaloga, ovako piše: »Bukovčanac naš, ako i ne more biti više ajduk, jer je nestalo vjere, ali mu je drago nositi ajdučko odijelo: neka imaju na umu, da je i on od onog korjena potekao. Još, kom je ćaća, oli djed bijo ajduk, on se s tijem dići i uznosi, pa se još uzdiže reći u česovom pregonami 'Ni mom starijemu nije svak šoda ni bruba ispod nosa, pa neće ni meni'.«⁵²

Početkom dvadesetoga stoljeća austrougarske vlasti pokušale su razoružati seljake, ali to je išlo dosta teško i unosilo je nova nezadovoljstva. Ona su izbijala i zbog toga što su vlasti strogo kažnjavale sve one koji su krijumčarili duhanom, te su neki zbog toga odlazili u hajduke. Pred prvi svjetski rat o hajducima se malo čuje, ali je jedna operacija čišćenja poduzeta protiv njih u južnom Velebitu.⁵³ Svakako, do prvoga svjetskoga rata bilo je ponešto hajduka, osobito u izoliranim predjelima, dalje od prometnica, kao što je Velebit.

Na kraju se može zaključiti sljedeće: Postupnim raspadanjem feudalnih društvenih odnosa, tijekom devetnaestog stoljeća, dolazi do sukoba zaostale patrijarhalne sredine s procesom modernizacije, koja od polovine stoljeća lagano prodire iz gradskoga u seljačko

⁴⁹ *Narodni list*, br. 23 1866, str. 87 i *Hitropisna izvješća Dalmatinskog pokrajinskog Sabora, zasjedanje* 8 1868, str. 378—379.

⁵⁰ Wien, Verwaltungsarchiv, Innenministerium, 22—206, 1882.

⁵¹ *Pučki list*, br. 10 od 20. V 1897.

⁵² V. Ardalić, nav. dj., str. 115, 116.

⁵³ Ivan Pederin, »Austrijsko turističko i planinarsko novinarstvo o jadranskim krajevima«, *Naše planine*, br. 11—12 1973, str. 248—272.

društvo Dalmatinske zagore, Makarskog primorja, područja Neretve, te brdske predjele dubrovačkog i bokokotorskog okružja. Najbolji izraz toga sukoba je hajdučija kao vid socijalnog otpora, predstavljena kroz manje skupine odmetnika, porijeklom iz siromašnih i članovima brojnih porodica. Ona se javlja na dugom prostoru od sjevernodalmatinske zagore do Paštrovića na jugu bokokotorskog okružja kao posljedica siromaštva, oskudne zemlje, nerodica, zaostalosti, zapuštenosti, neprosvijećenosti i zanemarenosti od ranijih i tadašnjih vlasti, ali i vlastita nerada, koji su poneki pretvarali u način privredivanja. Do odmetanja dolazi i zbog krađa, krvne osvete, neplaćanja poreza, neodlaženja u vojsku, zbog lihvarstva i drugih sličnih razloga. U pograničnim krajevima, osobito u predjelima Boke Kotorske, narod je tradicionalno nosio oružje u svrhu obrane, ponosio se njime i kroz njega potvrđivao junaštvo. U pokušajima nasilna oduzimanja mnogi su se odmetali u brda u uvjerenju da bi mogli postati žrtve onih koji ga imaju.

Najviše nasilja bilo je u sredini stoljeća, kada dolazi do procesa modernizacije uprave, sudstva, javne sigurnosti, poreza zemljarine, obnavljanja karavanske trgovine i početka novačenja. S izgradnjom prometnica jenjava karavanska trgovina kao meta hajduka. Proces modernizacije, koji se još očituje kroz postupni prijelaz sa stočarstva na poljodjelstvo, zatim otvaranje škola, seoskih zadruga, otkup zemljišta, posebno utjecaj svećenstva — sve će to doprinijeti mirnom rješavanju sporova i to preko nadležnih sudova. S organiziranim pritiskom građanskih i vojnih vlasti na hajduke i postupnim prijelazom s feudalnih na kapitalističke proizvodne odnose hajdučija postupno jenjava potkraj devetnaestog i u ranom dvadesetom stoljeću kao primitivni oblik otpora u zaostalom seljačkom društvu u zaleđu primorskih gradova, a koje gotovo nije ni bilo na obali i otocima.

Stijepo Obad: THE END OF BANDITISM IN DALMATIA

Summary

In the 19th century the Dalmatian banditism is a primitive form of resistance in the peasant society of the Dalmatian hinterland, Makarska littoral, the region of Neretva and the mountainous parts of Dubrovnik and Kotor. Under the French and Austrian rules civic and military authorities instruct peasants how to till the soil, how to save, instruct them in the new culture and loyalty to the government. They were partly successful in this respect in towns, i.e. on the sea-coast and on the islands, less so in mountainous settlements with the residing peasants. In its last developmental stage the banditism appears as a consequence of the conflict between the traditional society and the new stream of development.

The motives for joining the highwaymen were various. The author finds them in poverty, lack of enlightenment, backwardness, blood revenge, conscription, refusal to pay taxes and in the neglect of the ruling oligarchy, which could not find causes for that phenomenon, being too class conscious, and the highwaymen were considered outlaws, criminals, thieves, robbers, felons who set fire, stole and murdered peaceful inhabitants, representatives of the authorities and the other citizens.

In the first decades of the Second Austrian Rule Dalmatia had more criminal acts than the other countries of the Austrian Monarchy. The highest degree of highwaymen resistance was recorded in the fifties, with the process of modernizing administration, legal institutions, gendarmerie, conscription, land-taxes and restoring caravan trading. Since the environs for hiding and attacks, were favourable it was difficult to seize them. Therefore, civic and military authorities arose the people against them and make quicker their extermination.

A series of other elements played a part in the process: building new roads, opening new bureaus, post-offices, schools, associations. The penetration of culture and civilization influenced young men to accept their obligation to join the army. Taxes were paid more regularly, the conflicts were considered to be solved not by revenge but in courts. Consequently, towards the end of the century highwaymen's faith faded along with the support of their harbourers, especially in the years before the World War I.